

Robinsonády v ľudovom čítaní na Slovensku v 19. storočí

Martina Kubealaková

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
martina.kubealakova@umb.sk

SYNOPSIS

Robinsonades in 19th-Century Slovakian Popular Prose Romances

The aim of this study is to present the basic context of literary research on popular literature in Slovakia, following studies by Věra Brožová (2008) and Jiří Hrabal (2022), looking specifically at the forms of 19th-century Robinsonades, including Czech Robinsonades reprinted in Slovakia from the late 18th century through the 19th century. With the exception of a single edition of Pavel Šulc's adaptation, we know of no adaptations of Defoe's *Robinson Crusoe* in the Czech context to have been published in Slovak editions; this is surprising considering the popularity of the theme and rich history of Czech adaptations, and we believe that further investigation is required. This study therefore distinguishes between the 'Robinsonade' and 'folk Robinsonade', with respect to the different motivations for adapting Defoe's work in the context of Slovakian popular literature: that is, between the Robinsonade as a line started by the Czech translation of J. Campe's German adaptation *Robinson der Jüngere* (and subsequent adaptations by V. Kramerius's and others; the 'Czech Story' follows, for example, the aforementioned study by Hrabal), and various other works that draw instead on the success of Defoe's novel to create adventure stories based on the Robinson theme. The heroes of these stories — Berthold, Ildebert, Spelhofen, and Engelbrecht — are known from both Czech and Slovak editions. The results of this comparison, together with an examination of the factors that may have caused these changes at all investigated levels, are formulated as manifestations of specific forms of inter-literary reception, namely 'retellings' with omission and expansion (*Robinson der Jüngere*), and — as examples of the 'folk Robinsonade' — adaptation (*Berthold*), plagiarism (*Ildebert*), inter-literary allusion (*Spelhofen*), and allusion (*Engelbrecht*). Changes in form are found to be directly proportional to the degree of application of the poetics of popular literature.

KLÍČOVÉ SLOVÁ / KEYWORDS

Knižky ľudového čítania; ľudové robinzonády; robinzonády; Daniel Defoe; prerozprávania; adaptácia; alúzia; plagiát; ponáška / popular prose romances; folk Robinsonade; Robinsonade; Daniel Defoe; retelling; adaptation; allusion; plagiarism.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2024.1.2>

Cieľom štúdie je predstaviť základný kontext literárnovedného výskumu knižiek ľudového čítania na Slovensku a v nadväznosti na štúdiu Věry Brožovej (2008) a Jiřího Hrabala (2022) preskúmať podoby robinzonád, vydávaných vo forme knižiek ľudovo-

vého čítania na Slovensku. Keďže v skúmanom období konca 18. a celého 19. storočia sa v rámci produkcie knižiek ľudového čítania pretláčali ich české verzie, v štúdiu sa sleduje aj tento kontext. Konštatuje sa, že nateraz nie sú známe — s výnimkou jedného vydania verzie Pavla Šulca — žiadne slovenské vydania českých adaptácií Defoeovho *Robinsona*, čo je prekvapivé zistenie vzhľadom na popularnosť robinsonovskej témy a na bohatosť českých verzií a žiada sa jeho ďalšie preskúmanie. Aj preto pre potreby diferenciacie motivácie vzniku adaptácií Defoeovho *Robinsona* v kontexte produkcie knižiek ľudového čítania na Slovensku v texte rozlišujeme robinzonády (línia, ktorú započal český preklad nemeckého originálu od J. Campeho a na ktorú nadviazala úprava V. Krameria a nasledovali ďalšie verzie, ich „český príbeh“ sleduje napríklad zmienená Hrabalova štúdia /2022/) a tzv. ľudové robinzonády, ktoré nepokračujú v línii Campeho, Krameria a ďalších, ale čerpajú z úspešnosti Defoeovho románu, adaptujú tému a vznikajú tak dobrodružné príbehy s robinsonovskou témou. Ide o osudy hrdinov Bertholda, Ildegera, Spelhofena a Engelbrechta, ktoré sú známe tak z českých, ako aj slovenských vydaní.

Populárne čítanie je v súčasnosti bežný fenomén, no málokto vie, že jeho korene siahajú až do antiky a s rozvojom kníhtlače, vzdelanosti a knižného trhu mohutnejú a bohato sa rozvetvujú. V dejinách literatúry a kultúry je známe pod rôznymi označeniami,¹ v slovenskom i českom kontexte sa pre produkciu tohto typu najmä v 19. storočí ustálilo neutrálne knižky ľudového čítania, v 20. storočí sa preferuje pojem populárna literatúra a v jeho závere do našej slovnej zásoby preniká slovo cudzieho pôvodu bestseller. Literárnovedná reflexia tejto slovesnej produkcie v slovenskom prostredí bola do 19. storočia výrazne kritická,² až neskôr vďaka malej skupine odborníkov a odborníček dochádza k jej vedeckému skúmaniu a kritickému posúdeniu,³ žiada sa však dodať, že na minuciózne bádanie a prekladateľskú činnosť Zuzany Hurtaovej, ktorá sa sústredila na knižky ľudového čítania staršej proveniencie, slovenský výskum dodnes nenadväzuje.⁴ Ani výskum populárnej literatúry 20. storočia

-
- 1 Masová literatúra, jarmočná literatúra, lacné čítanie, lacné knižky, grošová (grajciarová) literatúra, brožúrková literatúra, komerčná literatúra a konzumné čítanie, knižky ľudového čítania, literatúra pre ľud, ľudové čítanie, volksbuchy, moderná rozprávka pre dospelých, zábavná literatúra alebo zábavné čítanie, oddychová literatúra a rekreačná literatúra, literatúra bez kritiky, triviálne čítanie, poklesnutá literatúra, banálna literatúra, braková literatúra, gýč, bulvárna literatúra, menejcenná literatúra, nízka (nižšia) literatúra, paraliteratúra.
 - 2 Slovenská inteligencia 19. storočia nepodporovala šírenie inonárodnej zábavnej literatúry pre ľud, pretože ju pokladala za príčinu nízkeho záujmu o domácu tvorbu, čo nevyhnutne (podľa nich) znižovalo vzdelanostnú úroveň národa. Až tvorba Martina Kukučina je dkladom možnosti priblížiť sa domácou literárnou tvorbou ľudovému prostrediu a publiku. Výrazný krok v tomto smere urobila aj Terézia Vansová dielom *Sirota Podhradských* (1889), slovenským románom pre slovenské ženy, v ktorom prekročila národnoobrodenecký úzus a napísala pútavý príbeh s ľúbostnou zápletkou a konfliktmi zo slovenského prostredia ako pendant úspešnej nemeckej autorke Hedvige Courthsovej-Mahlerovej (1867–1950), ktorá vydala viac než dvesto románov s nákladom prevyšujúcim 30 miliónov výtlačkov.
 - 3 V slovenskom kontexte ide predovšetkým o literárnovedné práce Petra Libu (1970) a Zuzany Hurtaovej (2000; 2004).
 - 4 Osihotným pokusom je monografia *Literatúra z okraja* (Ostrava 2011), ktorá je výsledkom doktorandského štúdia autorky. V nej ide o prvý náčrt podoby knižiek ľudového čítania

slovenská literárna veda systematicky nerealizuje, okrem štúdií venovaných najmä genológii, a pokiaľ ide o súčasnosť, evidujeme izolované sondy skúmajúce tzv. žánrovky⁵ alebo niekoľko literárnovedných štúdií, prípadne recenzií skúmajúcich nástroje, vďaka ktorým sa niektoré literárne diela stávajú bestsellermi. Dôsledkom je aj istá terminologická vágnosť synonymického radu, uvedeného v prvej poznámke.⁶

V názve je použité označenie ľudové čítanie v 19. storočí a myslí sa tým produkcia označovaná pojmom knižky ľudového čítania. Heslo knižky ľudového čítania sa objavuje až v *Encyklopedii literárnych žánrov* (2004, s. 305–308) autorského tímu sústreďeného okolo Dagmar Mocnej a Josefa Peterku a definuje ich ako „súhrnné označení literatúry směřující k zábavě, výchově a poučení nejširších čtenářských vrstev ve městě a na venkově“ (Mocná — Peterka 2004, s. 305).

DEFOEOV ROBINSON CRUSOE V SLOVENČINE

Hoci je stále sporné, či Defoea k vytvoreniu hrdinu Robinsona inšpirovali zážitky moreplavca Alexandra Selkirka, s určitosťou vieme, že dosiahol mimoriadny úspech. Prvé vydanie románu *Robinson Crusoe* sa datuje 25. aprílom 1719 a údajne ešte do konca roka vyšli ďalšie štyri jeho vydania, svedčí to o nevídanom čitateľskom záujme,⁷ na

mladšej proveniencie, vydávaných na Slovensku, a výsledkom je okrem iného formulovanie štyroch téz, ktoré by mohli zmeniť záujem o skúmanie tohto typu slovesného umenia: 1. Špecifická štýlová a jazyková archaickosť knižiek ľudového čítania sa hodnotila ako anachronizmus, bezhodnotový systém, nevhodný pre obdobie 18. a 19. storočia, zabúdajúc pri tom, že odolnosť poetiky voči času môže byť vnímaná aj pozitívne — ako jedinečný povahový znak, ktorý nás spája so staršou medzinárodnou tradíciou. 2. Populárnu literatúru netvorí len ploché, interpretačne jasné happyendové príbehy, devalujuce recepciu na úroveň nízkeho konzumu dramatického deja. 3. Populárna literatúra sa vyvíja. Rozhodne nekonzervuje stredoveký obraz sveta, ale reflektuje dobovú spoločensko-sociálnu situáciu, reaguje na historicko-kultúrne premeny a tvorivo sa s nimi konfrontuje. 4. Populárna literatúra sa nevyvíja izolovane, medzi knižkami ľudového čítania a tzv. reprezentatívnou literatúrou na jednej strane a knižkami ľudového čítania a látkovou paradigmatou na strane druhej existujú prestupy a presahy. Je zrejmé, že od svojich prapočiatkov sa literatúra vyvíja vo svojej masovej a reprezentatívnej vetve, avšak tieto vetvy nebežia v čase povedľa seba ako kolajnice železnice, naopak, rôzne sa prepletajú, krížia, odstrkujú, aby sa opäť k sebe priblížili. Tak spoločne utvárajú dejiny literatúry, resp. dejiny literárnej kultúry.

⁵ Napríklad medzinárodná konferencia SAV *Vražda v zasadačke* (2009) či monografia Tomáša Horvátha *Tajomstvo a vražda. Model a dejiny detektívneho žánru* (2011).

⁶ Stručný prehľad populárnej literatúry v slovenskej literárnej vede ponúka v rovnomennej kapitole aj Stanislava Sivčová (2022).

⁷ Žiada sa uviesť, že už v roku 1720 vychádza pokračovanie Robinsona pod názvom *Ďalšie dobrodružstvá Robinsona Crusoea: ktoré sú druhou a poslednou časťou jeho života a zvláštnych podivuhodných ciest troma svetadielmi* s priloženou mapou sveta, na ktorej sú vyznačené Robinsonove cesty. V tom istom roku vychádza aj tretí diel — nepredstavuje už cesty, ale Robinsonove úvahy: *Vážne úvahy Robinsona Crusoea počas jeho života a podivuhodných dobrodružstiev s jeho vidinou anjelského sveta*. Všetky tri knihy sú vydané u nakladateľa W. Taylora, ale celosvetovo je najzásadnejšia a najznámejšia práve kniha prvá.

ktorého vlnu nadviazali mnohí napodobňovaním alebo voľným inšpirovaním až tak, že už v roku 1731, teda len 12 rokov od prvého vydania, možno v dejinách literatúry uvažovať o subžánri robinzonáda. Vznikalo aj veľa nepresných prekladov, prerozprávání, skrátených verzií, upravených vydání, adaptácií a množstvo najrôznejších zásahov nám na dlhú dobu skutočného Robinsona vzdialilo. Dokonca aj dnes, keď pátrame po slovenskom preklade Defoeovho originálu, nie je úplne jednoduché zistiť, ktorý to je. Je to *Robinson Crusoe* vydaný bratislavským Tatranom v roku 1951 a s ilustráciami Lubomíra Kellenbergera a v preklade Antona Petráša? Je to *Robinson Crusoe* vydaný v Mladých letách v roku 1959 a s ilustráciami Vincenta Hložníka a v preklade Alfonza Bednára? Alebo je to *Robinson Crusoe* vydaný v Tatrane v roku 1978 a v preklade Juraja Vojteka? Je to dokonca *Námorník Robinson Crusoe z Yorku* z vydania z roku 1964 alebo 1977? Či máme siahnúť po *Živote a dobrodružstvách Robinsona Crusoea* v preklade Viktora Krupu z roku 1991? Alebo je to *Robinson Crusoe* v preklade Silvie Kotuličovej, vydaný v Perfekte v roku 2003? Máme vôbec dnes kompletný slovenský preklad Defoeovho originálu?⁸

Ak sa pozrieme na situáciu v Čechách, podľa Věry Brožovej (2008, s. 293) bol prvý diel Defoeovho *Robinsona* preložený do češtiny v roku 1920 a preklad druhého dielu vyšiel v roku 1933. Z týchto informácií by malo vyplývať, že v 18. ani 19. storočí nemohol český ani slovenský čitateľ čítať Defoeov originál v českom či slovenskom preklade, pravdepodobne však mal k dispozícii napríklad preklad nemecký.

Vychádzajúc z popularity originálu, obrovskej škály napodobnenín a rýchlo sa zrodiačeho termínu robinzonáda, môžeme predpokladať, že robinsonovská látka prenikla do ľudového čítania. V českom prostredí to potvrdzuje niekoľko výskumov, osobitne heslo „robinzonáda“ v publikácii Lenky Kusákovej (2003) a ukážka z diela *Mladší Robinson* v pridruženej antológii, ďalej štúdia Věry Brožovej (2008) či Jiřího Hrabala (2022).

Uviedli sme, že cieľom štúdie je preskúmať podoby robinzonád, vydaných na Slovensku v podobe knižiek ľudového čítania. Texty boli identifikované na základe štúdia súpisu tlačí škarniclovskej⁹ kníhtlačiarne (Špetko 1958), ako aj mnohých iných katalógov,¹⁰

⁸ Slovenské preklady románu z 20. a začiatku 21. storočia skúma Jana Javorčíková v štúdiu *Robinson Crusoe perom cenzora — ideové a ideologické rozdiely prekladov* (2012).

⁹ V skúmanom období 18. a 19. storočia bolo na území dnešného Slovenska činných 50 tlačiarň, z toho 34 vzniklo tesne pred rokom 1898 a „len“ tlačiarne v 16 mestách majú k určenému časovému horizontu významnejšie postavenie. Sú to tlačiarne v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Bardejove, Bratislave, Komárne, Košiciach, Levoči, Nitre, Novom Meste nad Váhom, Prešove, Rimavskej Sobote, Rožňave, Skalici, Trenčíne, Trnave a Žiline. I keď sa v charakteristikách tlačovní viacerých tlačiarň nachádzajú zmienky o vydávaní slovenských kníh, v súvislosti s vydávaním knižiek ľudového čítania si popredné miesto počas celej svojej existencie zachovala škarniclovská tlačiareň v Skalici.

¹⁰ Kompletný zoznam je uvedený v Prílohe A Metodika súpisu svetských prozaických knižiek ľudového čítania mladšej proveniencie, ktorá je súčasťou monografie *Literatúra z okraja* (2011), na tomto mieste len ilustratívne: osemzväzkový *Katalóg slovacikálnych tlačí Univerzitnej knižnice v Bratislave do roku 1918 (Provizórny súpis)*; *Bibliothecae Slovacae Neosoliensis: Slovacikálne tlače 18. a 19. storočia na území mesta Banská Bystrica* od Imricha Nagya a *Tlače do roku 1900 vo fonde ŠVK Banská Bystrica*, zostavené Teréziou Uherkovou. Ďalej *Banskobystričké púťové tlače* Borisa Bálena (1974), *Bibliografija jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. sto-*

archívneho výskumu¹¹ a dôležitým zdrojom bol aj *Souborný katalog*, digitálna databáza na serveri Filozofického ústavu Akadémie vied ČR, Kabinetu pre klasické štúdiá. Uvedený heuristický a archívny výskum sa realizoval v rokoch 2005–2009 a jeho cieľom bolo zmapovať, analyzovať a interpretovať produkciu knižiek ľudového čítania mladšej proveniencie (1761–1898) na Slovensku. Výsledky sú sústredené v monografii *Literatúra z okraja* (2011), v nej sa v rámci typológie knižiek ľudového čítania mladšej proveniencie konštatuje existencia piatich robinzonád. K ich opätovnému preskúmaniu ma inšpirovala štúdia J. Hrabala „Český příběh“ o *Robinsonu Crusoeovi v 19. století v kontextu tehdejší cestopisné literatury* (2022).

Ak v 19. storočí evidujeme päť kľúčových po slovensky vydaných robinzonád v 50 rôznych vydaniach knižiek ľudového čítania, v 20. storočí situácia nie je o nič jednoduchšia. Lucie Seibertová (2006) eviduje 92 českých vydání prekladov alebo adaptácií a J. Javorčíková (2012) 19 slovenských, s určitostou však vieme povedať, že minimálne tých slovenských je viac. Primárny literárnovedný význam Defoeovho *Robinsona* však nespočíva v záujme, ktorý vyvolal, ale predovšetkým v realistickej metóde, ktorou bol napísaný. Tým sa stáva, ako uvádza Jozef Olexa (1978, s. 9–10), umením pre ľud, čím sa do literatúry dostávajú nové prvky, nové látky či noví hrdinovia. Aj Július Pašteka (2005) zdôrazňuje vierohodnosť štýlu, vďaka ktorému mnohí uverili, že ide o skutočné príhody skutočného Robinsona.

SUBŽÁNER ROBINZONÁDA V 19. STOROČÍ

Pojmom robinzonáda, utvoreným podľa hrdinu Defoeovho románu *Robinson Crusoe*, ustálene označujeme formu dobrodružného románu rozvíjajúceho motív stroskotania na pustom ostrove a budovania podmienok ľudskej existencie od základu. Lenka Kusáková (2003, 1, s. 56) pod robinzonádami myslí „kratší povídky, ktoré využívaly k výchovnému záměru dobrodružných motivů. Látkově navazovaly na známý Defoeův román *Život a zvláštní podivuhodná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku* (1719), zvláště však na jeho pedagogickou úpravu z pera německého filantropistického pedagoga J. H. Campea (do češtiny přeložena V. M. Krameriem — *Mladší Robinson*, 1808; časopisecky PM 1828–30)“. Miera inšpirácie Defoeovým románom môže súvisieť iba s hlavným motívom stroskotania, napríklad Jules Verne, *Dva roky prázdnin* (1888), alebo môže ísť o vedomé adaptácie, napríklad *Švajčiarsky Robinson* (1812) od Johanna Davida Wyssa. Prvýkrát sa slovo robinzonáda objavuje v predhovoroch nemeckého spisovateľa Johanna Gottfrieda Schnabela v jeho románe *Insel Felsenburg* (1731), pojmom priznal motivickú inšpiráciu Defoeom, no zároveň dobrodružnú líniu románu posunul do sociálnej utópie.

ročia z územia Slovenska, zostavená Agátou Klimekovou a kolektívom (1996), príloha monografie *Čítanie starých otcov* od Petra Libu (1970), Vobrov súpis *Knižky ľudového čtení z fondů Universitní knihovny v Brně* (1973) a mnohé ďalšie.

11 V Slovenskej národnej knižnici v Martine, v Univerzitnej knižnici v Bratislave, v Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici, v Štátnom okresnom archíve v Skalici, v Národnej knižnici Českej republiky, v Památníku národného písennictví, v Knižovne Národného múzea a v Kráľovské kanonii premonstrátů na Strahově.

Defoeov román mal výrazný vplyv na vývoj dobrodružnej literatúry minimálne v tom, že jeho pútavosť a exotickosť inšpirovala mnohých ďalších autorov, ktorí sa s rôznou motiváciou nechali Robinsonovými príhodami inšpirovať. V tejto štúdii sa však pozornosť bude venovať iba tým dielam, ktoré Robinsonove osudy adaptujú a zároveň vznikli s cieľom oslovit' väčšinového čitateľa, hlavným formálnym indikátorom preto je, aby dielo bolo v 19. storočí vydané v skalickej tlačiarni Škarniclovcov, najväčšej tlačiarni produkujúcej tzv. knižky ľudového čítania na území dnešného Slovenska.¹² Predmetom porovnávania bude päť ľudových robinzonád, ktoré uvádzame v chronologickom poradí podľa najstaršieho známeho skalického vydania. V monografii *Literatúra z okraja* sme týchto päť textov označili za robinzonády, pretože spĺňali definíciu žánru, bližšiu pozornosť sme im však nevenovali. Teraz aj pod vplyvom už zmienených novších výskumov bude cieľom overiť, v akom vzťahu sú k Defoeovmu pretextu a najmä v akom sú vzájomnom vzťahu. V chronológii ide o týchto päť textov:

1. *Martin Engelbrecht, geho Příhody a Cesty*. Spowolenjm cýs. král. Censury. W Skalicy, pjsmem Frantiska X. Škarnycla a Synův. 1841. 88 s.
2. *Pamětné Příhody gednoho na moři do Indye se plawjcyho Engličana gménem Bertholda*. W Skalicy, pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů. 1856. 91 s. — zo súpisu Jozefa Špetka vieme, že by malo existovať aj skalické vydanie z roku 1827.
3. *Mladší Spelhosen, aneb: Příhody Robinsona na Tichém moři*. [Hýbl, Jan] W Skalici, Fr. X. Škarnicla Synů, 1859. 96 s.
4. *Ildeřert, po neywětsjím nesstěstj sstastný Angličan. Pěkný přjběh pro vyraženj mysli*. W Skalici, pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů. 1860. 94 s.
5. *Robinson. Obraz ze života pro mládež i pro dospělě*. W Skalici, pjsmem Fr. Xaw. Škarnicla Synůw. 192 s. Hoci titulný list neobsahuje informáciu o autorstve ani vročení, predpokladá sa, že jeho autorom je Pavol Šulc a vytlačené bolo v roku 1874.

Heuristické pátranie po najstarších slovenských robinzonádach nás nutne privádza do českého prostredia, keďže v prípade knižiek ľudového čítania ide zväčša o preklady z nemčiny do češtiny a na Slovensku v Skalici opätovne vydané. Nejde teda v pravom zmysle o slovenské verzie robinzonád, ale v českom jazyku napísané (do češtiny preložené) knihy vytlačené na území Slovenska. Chronológia českých vydaní je odlišná:

1. *Mladssi Robinson, k Přigemnému a Vžitečnému obweselenj welkých, y malých djtek*. Z německého na česky gazyk přeložen. Djl prwnj/Djl druhj. CAMPE, Joachim Heinrich von. W Hoře Kuttný, 1797. wytisštěno v Frantisska Winc: Korecz. 212 s.
2. *Plawba gednoho nessstastného, ku koncy ale bohatého Engličana z Londonu gmenem Bertholda*. S powolenjm cýs. král. Censury. Na Horách Kuttných wytisštěno a k dostánj v Jozeffa Ant. Wondráčka, 1811. 96 s.
3. *Ildeřert, po neywětsjím nesstěstj sstastný Angličan. Pěkný přjběh pro vyraženj mysli*. W Praze. 1813. K dostánj w České Expedycý, na starém městě w dominykánské vlycy Nře. 232. 1813. 87 s.

12 Dejiny Škarniclovej kníhtlačiarny v Skalici výborne spracoval Jozef Špetko v rovnomennej monografii, vydanjej Maticou slovenskou v Martine v roku 1958.

4. *Mladssj Spelhofen, aneb přjhydy nowého Robinzona na Tichém moři*. W česstině wydané od Jana Hýbla. W Jindřichowě Hradcy, 1818. Pjsemem a nákladem Jozefa Landfrasa. 118 s.
5. *Martin Engelbrecht, jeho přjhydy a cesty*. 1. vyd. Litomyšl, 1829. [b. s.], najstaršie dostupné litomyšlské vydanie je z roku 1838, titulný list prezrádza, že ide o preklad z nemčiny.

Zdá sa, že poradie, v ktorom vychádzali skalické tlače, je náhodné a časovo dokonca výrazne oneskorené. Môže to súvisieť s tým, že českých vydaní je viac a istotne boli na území Slovenska známe a vzhľadom na jazykovú príbuznosť aj šírené a čítané. Ak porovnáme litomyšlské vydanie z roku 1838 a skalické vydanie z roku 1841 príhod a ciest Martina Engelbrechta, zistíme, že ide o identické vydanie, dokonca aj obrázky na titulnom liste sú rovnaké. K rovnakému záveru prídeme aj pri robinzonáde *Mladší Spelhofen*, najstaršie známe české vydanie z roku 1818 a skalické z roku 1877 (vydanie z roku 1859 sme nemali k dispozícii) sú identické, líšia sa len obrázkom na titulnom liste (obrázok na skalickom vydaní *Spelhofena* je identický s obrázkom z Engelbrechtových vydaní). Pokiaľ ide o osudy Ildegerta, z porovnania pražského vydania z roku 1813 a skalického vydania z roku 1860 vyplýva, že ide o rovnaké vydanie s tým rozdielom, že pražské vydanie je delené na pätnásť kapitol a každá kapitola má na začiatku stručný obsah, kým skalické vydanie členenie na kapitoly neobsahuje a hranica pôvodných kapitol je naznačená vodorovnou čiarou. Z porovnania kutnohorskeho vydania z roku 1811 a skalického vydania z roku 1856 zistíme, že skalické vydanie Bertholdových osudov je mierne štylisticky upravené, skalické vydanie zrejme preberá neskoršie české vydanie, v ktorom došlo k jazykovým úpravám.

Zaujímavým zistením však je, že škarniclovská tlačiareň v Skalici (ani žiadna iná slovenská tlačiareň) pravdepodobne nikdy nevydala najznámejšiu, najstaršiu a najrozšírenejšiu prvú českú verziu Robinsona — *Mladssi Robinson, k Přjgemnému a Vžitnému obweselenj welkých, y malých djtek* (Kutná Hora, 1797) —, ktorá je prekladom z nemeckého originálu Joachima Heinricha Campeho. Z bohatšieho vejára v češtine tlačených robinzonád sa na Slovensku v 19. storočí vydalo pravdepodobne len päť, samozrejme, vo viacerých vydaniach. Chronológia jednotlivých vydaní naznačuje, že škarniclovská tlačiareň začala tlačiť robinzonády s najväčšou pravdepodobnosťou až potom, keď sa prerušila ich produkcia v Čechách.¹³ Pohľad do Prílohy A v monografii *Literatúra z okraja* (2011) potvrdzuje, že tento postup sa uplatňoval pri viacerých (nie všetkých) knižkách ľudového čítania. Z toho sa dá súdiť, že české vydania boli na Slo-

¹³ Osudy Bertholda vyšli v Čechách v roku 1811, 1812, 1820, 1822, 1851 a minimálne štyrikrát bez vročenia, na Slovensku v roku 1856, 1873. Jozef Špetko síce uvádza tlač z roku 1827 pod názvom *Pametne Přjhydy gedneho na Mori do Indie...* kde len na základe analógie názvu priradujeme tlač do línie *Pamětné Přjhydy gedneho na moři do Indye se plawjčjho Engličana gménem Bertholda*. W Skalicy, pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů. 1856. 91 s., no toto vydanie sa doteraz nepodarilo potvrdiť aj iným zdrojom. Osudy Ildegerta vyšli v Čechách dvakrát v 1813 a raz v roku 1820, na Slovensku v roku 1860. Osudy Engelbrechta boli v Čechách vydané v roku 1829, 1838 a minimálne raz bez vročenia, na Slovensku v roku 1841, 1852 a 1869. Osudy Spelhofena vyšli v Čechách v rokoch 1818, 1845 (dvakrát), 1848 a 1858, na Slovensku v roku 1859 a 1877.

vensku rozšírené a čítané a v čase ich bohatej českej produkcie ich najproduktívnejší slovenský tlačiar knižiek ľudového čítania nepretláčal. Až jeho neskoršie vydania predlžujú život týchto príbehov v ľudovom čítaní na Slovensku.¹⁴

Spoločným menovateľom najstarších v Čechách vydaných robinzonád je, že ide o prerozprávanie v naratívne dramatickej povahy, ktorá je prevzatá z Campeho prerozprávania Defoeovho románu, Campe text rozdelil na tzv. tridsať večerov (a tri časti), ktoré predstavujú tridsať dní, počas ktorých otec, uvedomelý hospodár žijúci v duchu hesla modli sa a pracuj, rozpráva Robinsonove príbehy svojim deťom, ako aj deťom zo susedstva. Samotné rozprávanie sa začína rozhovorom otca s deťmi o dôležitosti oddychu po dobre odvedenej práci napríklad pri rozprávaní a počúvaní zábavných príbehov, samozrejme však, deti pri počúvaní nemajú zaháľať, ale môžu napríklad preberať hrach alebo pšenicu. Deti prejavujú nadšený záujem počúvať a súčasne pri tom pracovať a aj neskôr do samotného rozprávania Robinsonových osudov neraz vstupujú rôznymi otázkami alebo komentármi, napríklad vyjadrujú túžbu po cestovaní alebo kriticky komentujú Robinsonovo rozhodnutie vydať sa na plavbu do Londýna bez zvolenia rodičov. Tieto dialógy vedené sokratovskou metódou spomajú samotné rozprávanie Robinsonových dobrodružstiev, zároveň umožňujú vniesť poučenia plynúce z Robinsonových príhod a tým naplniť mravoučnú povahu tohto typu literatúry. Neznámy autor prvého prerozprávania využíva aj poznámky pod čiarou, v ktorých vysvetľuje neznáme reálie alebo slová, čím naplnia aj vzdelávaciu funkciu. Tento naratív dramatickej povahy umožňuje Campemu a neskôr aj Krameriovi a ďalším vniesť do samotného dobrodružného príbehu výchovné alebo vzdelávacie prvky, čím Robinsonov príbeh nadobúda výrazné výchovné akcenty, ale zároveň dialogická forma odkazuje na formu cestopisu 18. storočia. Súčasne sa tu odtláča aj iný diskurz, cestopisný žáner síce vždy stál medzi vecnou a umeleckou literatúrou, no dobovým (17./18. storočie) presvedčením bolo, že cestopis sa zakladá na historických, spoločenských a geografických faktoch a jednou z jeho funkcií je zábavným spôsobom odovzdávať faktografické informácie. Čitateľstvo tohto obdobia ešte nebolo pripravené prijímať cestopisné prvky v románovej forme ako vymyslené či predstierané,¹⁵ aj to zrejme stojí za úspechom Defoeovho *Robinsona* — presvedčenie, že prijímame pravdivé zážitky. Analýzy Defoeovho textu však odhaľujú viaceré nepresnosti (alebo nedôslednosti), ktorých sa autor dopúšťa a ktoré narúšajú hodnovernosť výpovede a posúvajú misky váh na stranu fiktívneho naratívu. A hoci sa Defoe zrejme inšpiroval skutočnými zápiskami námorníkov, zrejme škótskeho dobrodruha Alexandra Selkirka, pravdepodobne denníkové zápisky Robinsona Crusoea vedome konštruoval ako fiktívny príbeh, pričom využil dobovo úspešné postupy cestopisu a dobrodružného románu a najmä recepčné očakávania, spojené s poznaním funkcií týchto dvoch žánrov, aj keď v jeho prevedení sú cestopisné prvky potlačené v prospech rozpráva-

14 Za zmienku stojí aj hypotéza o oneskorenom čítaní predmetných príbehov na Slovensku oproti Čechám, pokladám ju však vzhľadom na geografickú a jazykovú blízkosť za menej pravdepodobnú. Dopátrať sa jasnej odpovede by sa však dalo štúdiom napríklad dobovej tlače či knižných zoznamov dobových kultúrnych inštitúcií.

15 Upozorňujeme napríklad aj na literárnovedný diskurz o hodnovernosti zápiskov najznámejšieho slovenského cestovateľa Augusta Mórica Beňovského (Kunec — Kubealaková 2016).

nia. Paradoxne, v Campeho *Mladšom Robinsonovi* a z neho vychádzajúcej Krameriovej verzii sú Robinsonove osudy podané značne zjednodušene, no doplnené sú vysvetľujúce a opisné pasáže či reálie, preto ľudové podoby prvých českých/slovenských robinzonád obsahujú viac toponym, ktoré odkazujú na skutočný svet, ako Defoeov originál (pozri aj Hrabal 2022, s. 57). O ďalších významových posunoch vo verziách, ktoré sa pripisujú už nie Krameriovi, ale Gräbnerovi či Hockerovi, sa opäť zmieňuje Jiří Hrabal, celkovo jeho štúdiá mapuje premeny príbehu Robinsona v českých pre-rozprávaniach 19. storočia.¹⁶ Ako však už bolo uvedené, okrem Šulcovej robinzonády nie sú nateraz známe žiadne slovenské vydania českých robinzonád, počnúc prekladmi Campeho.

V. Brožová i J. Hrabal sa venujú tým robinzonádam, ktoré vyšli po česky a hlásili sa k sujetu Defoeovho originálu, a skúmajú české adaptácie, resp. český príbeh Defoeovho *Robinsona*. Ak by sme chceli preskúmať „slovenský príbeh“ o Robinsonovi Crusoeovi v 19. storočí, museli by sme najskôr exaktne potvrdiť znalosť a rozšírenosť českých vydaní na Slovensku. Nateraz sa vieme obmedziť len na už uvedené konštatovanie, že najproduktívnejšia slovenská tlačiareň zameraná na vydávanie knižiek ľudového čítania na Slovensku v 19. storočí pretlačila až v roku 1874 práve a iba Šulcovu verziu. V nasledujúcej časti príspevku preto zameriame pozornosť na tie robinzonády, ktoré vznikli na základe adaptácie témy a potvrdzujú Brožovej (2008, s. 294) konštatovanie, že Európu vďaka popularite Defoeovho románu „zaplavili desiatky robinzonád a také Robinsony rôznych národností a obého pohlaví“. Ide o osudy hrdinov Bertholda, Ildegerta, Spelhofena a Engelbrechta, ktoré poznali čitatelia z českých aj slovenských vydaní. Aby sme ich odlíšili od prvej českej robinzonády vychádzajúcej ako preklad nemeckej predlohy J. Campeho a ďalších robinzonád vychádzajúcich po česky, ale nevydávaných na Slovensku, ostatné štyri príbehy označujeme ako *ľudové robinzonády*. Prívlastkom ľudové zvýznamňujeme, že vychádzajú z robinsonovskej látky, stvárnenej Defoeom, a súčasne znakovou povahou potvrdzujú všetky atribúty knižiek ľudového čítania.

Prvú známu ľudovú robinzonádu vytlačili v Kutnej Hore v roku 1811 pod názvom *Plawba gedneho nesšťastného, ku koncý ale bohatého Engličana z Londonu gmenem Bertholda* a možno ju pokladať za prvú knižnú adaptáciu. Známych je ďalších sedem českých vydaní a tri slovenské, všetky zo skalickej tlačiarne Škarniclovcov, prvé z roku 1827 pod názvom *Pametne Prihodi gedneho na Mori do Indie...* O existencii tohto vydania vieme len vďaka súpisu Jozefa Špetka, zachované skalické vydanie, ktoré

¹⁶ Z nich vyberáme: „Transformace na heterodiegetické vyprávění umožňuje zapojit do vyprávění příběhu i poznatky, jež Robinson jako vyprávěcí postava mít nemohl a které ani v době 17. století nebyly známy, a to poznatky z oblasti botaniky, zoologie, geografie ad. Současně Gräbnerovo a Höckerovo převyprávění marginalizuje Robinsonovy náboženské reflexe, které jsou v nich pouze doprovodnými okolnostmi cestovatelského a objevitelského příběhu. Jinak řečeno: příběh Robinsonovy cesty, který Defoe podal jako příběh cesty hledání Boha a uvědomování si morálních a společenských hodnot anglické středostavovské vrstvy, Gräbner i Höcker do značné míry transformují v cestu objevitelskou a poznávací. Obě tato převyprávění tak cruseovský příběh přibližují dobové cestopisné literatuře výrazněji, než tomu bylo v případě Campeho převyprávění, které mělo především výchovnou funkci“ (Hrabal 2022, s. 56–57).

vieme lokalizovať, pochádza z roku 1856 a má názov *Pamětné Příhody gednoho na moři do Indye se plawjcyho Engličana gménem Bertholda*.

Druhá ľudová robinzonáda je známa pod názvom *Ildeğert, po neywětssjm nesstěstj sstastný Anğličan. Pěkný přjběh pro wyraženj mysli*, vyšla v Prahe v roku 1813, a následne v Jihlave pravdepodobne v tom istom roku, ale istotne aj v roku 1820. Na území Slovenska je známa pod tým istým názvom a vytlačili ju Škarniclovci v Skalici v roku 1860.

Tretia ľudová robinzonáda *Mladssj Spelhofen, aneb přjhody nowého Robinzona na Tichém moři. W česstině wydaně od Jana Hýbla* vyšla v roku 1818 v Jindřichovom Hradci, pričom by malo ísť o preklad nemeckej verzie *Speelhofen der Jungere oder Begehenheiten des neuen Robinsons auf dem stillen Meere* (Viedeň, 1800). Známa je z ďalších štyroch českých vydaní a dvoch skalických, z roku 1859 s 1877, obe s nezmeneným názvom.

Posledná štvrtá známa ľudová robinzonáda má názov *Martin Engelbrecht, jeho přjhody a cesty* a vyšla v roku 1829, 1838 a raz bez vročenia v Litomyšli, najstaršie známe skalické vydanie *Martin Engelbrecht, geho Přjhody a Cesty* pochádza z roku 1841 a má rozsah 88 strán, ďalšie skalické vydania sú z roku 1852 a 1869. Vydanie z roku 1838 ako jediné na titulnom liste uvádza, že ide o preklad z nemčiny.

Z prehľadu českých a slovenských vydaní vidíme, že ide o nemecké preklady existujúcich robinzonád (čo potvrdzuje, že knihy ľudového čítania sa na slovenské územie dostávali predovšetkým ako preklady z nemčiny).

PODOBY LUDOVEJ ROBINZONÁDY 19. STOROČIA NA SLOVENSKU

Štyri skúmané ľudové robinzonády už zmenou mena hrdinu naznačujú voľnejšiu inšpiráciu predtextom, zároveň názvy signalizujú, že sa budú Defoeovej (populárnej) dobrodružnosti držať výraznejšie. Na rozdiel od Campeho sú napísané ako dobrodružné prózy v línii schémy predtextovej fabuly: cestovanie — ocitnutie sa na ostrove — túžba prežiť — záchrana. Variácie sa realizujú na úrovni sujetu, v reťazení komplikovaných a často nepredvídateľných udalostí, ktoré zabezpečujú dobrodružnosť, napätie, a teda aj čítavosť. Samozrejme, aj v nich, ale menej ako v Campeho verzii, sú prítomné retardačné prvky — krátke zamyslenia, ktorých funkciou je poučiť.

Zásadnú úlohu tu zohráva aj kontext znakovkej povahy knižiek ľudového čítania a predovšetkým dôraz na epickosť a didaktickosť. Pokiaľ ide o epickosť, niekedy sa autori v snahe naplniť očakávania čitateľstva dopúšťajú aj nepresvedčivosti či plagiatu, vymýšľajú si rôzne, občas až neuveriteľné komplikácie, neraz zachádzajú do absurdity až gýčovosti, čím často zneužívajú ľudskú naivitu a neznalosť. Preto sa v ľudových robinzonádach stále niečo deje, nasledujúca situácia je ešte zaujímavejšia, napätejšia, komplikovanejšia. Samozrejme, všetky prekážky hlavný hrdina napokon zvládne. Kým sa však Defoeov *Robinson* napríklad vylieči z tropickej horúčky pomocou tabakovej kúry, autori ľudových robinzonád prekračujú hranice realistickosti a pripisujú svojim hrdinom schopnosť oživovať mŕtvych, schopnosť expresne rýchlo sa naučiť jazyk domorodcov alebo domestikovať opice na úroveň poslušného domáceho zvierata, schopného vykonávať ľudské činnosti (napríklad chrániť úrodu na poli pred vtáctvom, dokázať orať, varujú pred nepriateľom, menia sa na vojsko so zbraňou v prípade ohrozenia a pod.). Pokiaľ ide o didaktickosť, autori ľudových robinzonád

vyžívajú vysvetľujúce poznámky pod čiarou, dopĺňajú geografické (mestá) alebo historické (vojny) reálie, exotické zvieratá pripodobňujú k lokálnym, často sú však tieto informácie nepresné, priam mylné.

Defoeov *Robinson* sa vydáva na plavbu loďou na protest proti túžbe svojich rodičov, ktorí chceli mať zo syna právnik. Podobne aj *Campeho Robinson*, hrdinovia *Berthold* a *Ildegert* (obaja synovia významných londýnskych kupcov) túžia spoznávať svet. Sociálne zázemie *Engelbrechta* a *Spelhofena* je iné, matka im zomrela a otec ich opustil, v úvode sa opisujú ich zážitky z pestúnskych rodín a sklamaní z lásky, čo ich motivuje k cestovaniu. Keď sa všetci piati hrdinovia ocitajú na lodi, základná dejová os je v podstate rovnaká (stroskotajú v búrke) — ocitnú sa na ostrove, avšak na rozdiel od Defoeovho ostrova ich ostrovy sú obývané (po návrate domov si dobrodruhovia so svojimi /znovu/ nájdenými láskami zakladajú rodinu a žijú šťastne až do smrti). Už tento úvod predznamenáva niečo dôležité, čo sa následným čítaním a porovnávaním textov potvrdí.

Defoeov *Robinson* je, samozrejme, predtextom pre *Campeho Robinsona* (1797). Pravdepodobne *Campeho Robinson* v kombinácii s Defoeovým *Robinsonom* je predtextom pre *Bertholda* (1811), ktorý sa do českého/slovenského prostredia dostáva ako preklad z nemčiny, anonymný *Ildegert* (1813) je plagiátom *Bertholda*, plagiátom v komparatistickom zmysle, keď je kreačná zložka druhotná a štruktúra prijímajúceho diela je zastretá štruktúrou predlohy (Ďurišin 1985, s. 172). *Mladší Spelhofen* (1818) pravdepodobne od Jána Hýbla názvom odkazuje na *Campeho*, zároveň sa motivicky od *Campeho Robinsona* najviac vzdaluje a súčasne si zachováva najviac prvkov charakteristických pre knižky ľudového čítania, avšak Ján Hýbl je nielen český obrodenecký spisovateľ, ale aj prekladateľ, preto — kým sa nepodari identifikovať alebo neidentifikovať nemeckú predlohu — nie je isté, či je jeho dielo prekladom alebo adaptáciou. Posledná robinzonáda *Engelbrecht* (1829) je opäť českým prekladom z nemčiny, vykazuje mnoho spoločných znakov s Hýblovým *Spelhofenom*, ale zároveň sa od všetkých robinzonád najvýraznejšie odlišuje (ako jediná robinzonáda má retrospektívnu kompozíciu, priameho rozprávača a najviac zápletiak). Z toho vyplýva, že v priestore knižiek ľudového čítania 19. storočia na Slovensku nevznikali vlastné robinzonády, ale ide primárne o preklady nemeckých robinzonád. Zároveň sme dospeli k záveru, že v prostredí populárnej literatúry 19. storočia vznikajú tri základné línie robinzonád.

Prvú líniu tvoria robinzonády, ktoré vznikajú ako nemecké varianty *crusoeovského* príbehu a sú prekladané do češtiny a ktorých „príbeh“ spracoval J. Hrabal (2022). Ako vzor používame najstaršiu robinzonádu, *Campeho Robinsona*. Tieto sa obsahovo viac pridržiavajú Defoeovho originálu a zásadnou zmenou je doplnenie didaktických pasáží na úkor redukcie niektorých dejových scén — *Campeho Robinsona* na základe toho označujeme ako prerozprávanie doplnené didaktickými sekvenciami. Fabula robinzonády *Campeho* slúži ako prostriedok na vyslovenie mnohých ponaučení, uplatňuje lineárnu kompozíciu so vševediacim rozprávačom, ktorý však príbeh nielen rozpráva, ale aj hodnotí a následne pouča. To sa odráža v plynulosti nadväzovania odsekov, ktorá je u *Campeho* najťažkopádnejšia práve preto, že dejová línia je prerušovaná opismi, vysvetľovaním a poučaním. Z *Campeho* prerozprávania vychádza aj prvý český preklad vydaný v Kutnej Hore v roku 1797, ako aj *Krameri*ova adaptácia z roku 1808. Z výsledkov bádania *Jiřího Hrabala* (2022), pripomeňme, vyplýva, že aj táto línia českých verzií prvotnej robinzonády sa vyvíja — jedna lí-

nia zastúpená napríklad Gustavom Adolfom Gräbnerom posilňuje faktografickosť, druhá línia zastúpená Pavlom Šulcom sa naopak vracia k Defoeovmu originálu. Šulcovu verziu Jiří Hrabal dokonca označuje za prvé české prerozprávanie Defoeovho Robinsona. Skalický (teda Šulcov) *Robinson* obsahuje úvod, v ktorom je informácia o tom, že ide o obľúbený príbeh, jeho cieľom je zabaviť aj poučiť mládež napríklad o vývoji spoločnosti, o nevyhnutnosti usilovnosti, o cudzích krajinách a zvieratách, dokonca sa odvoláva na známeho pedagóga J. J. Rousseaua, ktorý dal túto knihu čítať svojmu Emilovi, pretože ju chápal ako základ učenia sa o prírodných vedách. V úvode je tiež zmienka o Alexandrovi Selkirkovi, stručný výpočet jeho dobrodružstiev, ktoré údajne po návrate do Anglicka spísal, odovzdal Danielovi Defoeovi, ktorý na ich základe napísal Robinsona Crusoa. Po úvode nasleduje samotné rozprávanie členené do kapitol s názvami ako *Robinsonove cesty, Ostrov, Odchod z ostrova, Domov*. Spolu s Jiřím Hrabalom pokladáme toto skalické vydanie Šulcovho Robinsona za prvé prerozprávanie Defoeovho originálu práve preto, že z postupnosti, v ktorej sú vyrozprávané osudy skalického Robinsona, je zrejmé, že jeho autor Pavel Šulc poznal nielen Campeho verziu, ale predovšetkým aj Defoeov originál. Dalo by sa povedať, že až toto skalické vydanie zrejme z roku 1874 (Hrabal sa zmieňuje o pravdepodobne prvom českom vydaní z roku 1863) prinieslo do slovenského kontextu Defoeovho Robinsona.

Zvyšné dve línie sú zastúpené ľudovými robinzonádami. Druhá línia, na rozdiel od prvej, posilňuje dobrodružnosť a napínavosť, ale prostriedkami charakteristickými pre knižky ľudového čítania, teda prvkami, ktoré sú na hranici uveriteľnosti, resp. neraz sú až absurdné a gýčové. O odlišnosti od Campeho Robinsona a väčšom dôraze na dejovosť Defoeovho Robinsona vypovedajú aj ich názvy — *Plavba gedneho nesťastného, ku koncy ale bohatého Engličana z Londonu gmenem Bertholda a Ildeġert, po neywětšsmj nesťstěj sšťastný Angličan. Pěkný přjběh pro vyraženj mysli*, pričom *Ildeġert* je napísaný ako plagiat *Bertholda* a obe adaptujú robinsonovský motív. V oboch príbehoch ide o lineárnu kompozíciu so vševediacim rozprávačom, ktorý príbeh rozpráva, ale aj anticipuje ďalšie dianie, obaja hrdinovia sú synmi bohatých kupcov, obaja v silnej búrke stroskotajú, ako jediní stroskotanie prežijú a ocitnú sa na ostrove, kde získajú otroka. Medzi najvýraznejšie posuny patrí, že ich ostrov bol (je) obývaný, obaja tu nájdú obydlia, do ktorých sa nastahujú, čím je príbeh ochudobnený o staveľské pasáže či motívy prežitia, pretože obydlia predstavujú rozprávkový raj — je tu záhrada, potôčik, zásoby múky a obilia, dokonca pec na pečenie chleba. Na ostrove žijú veľké divoké opice, ktoré si naši hrdinovia skrotia a naučia ich pracovať na poli, nosiť ťažké predmety, zaobchádzať so zbraňou, strážiť obydlie či signalizovať nebezpečenstvo. Dokonca ich učia hovoriť, našťastie, neúspešne, ale majú hovoriaceho papagája. A len trikrát počas svojho pobytu na ostrove sa stretnú s ľuďmi. Počas prvého stretnutia s ludožrútmí zachráni európsku ženu a získajú divocha, ktorého naučia hovoriť po anglicky a privedú ku kresťanstvu. Medzi našimi hrdinami a ich zachránenými ženami vzplanie láska (v *Bertholdovi* sa volá Hypolita, v *Ildeġertovi* Dyanora), oženia sa a narodí sa im deti. Na ostrove nájdú zlato, vďaka ktorému neskôr zbohatnú. Počas druhého stretnutia s divochmi získavajú ďalšieho divocha na svoju stranu a tretie stretnutie je symbolicky aj ukončením ostrovného dobrodružstva — počas búrky pristane na ostrove holandská loď, ktorej kapitánom je nie náhodou ich priateľ z Amsterdamu (v *Bertholdovi* sa volá Wolfgang, v *Ildeġertovi* sa volá Grenwill), a rodina sa šťastlivo vracia do Londýna.

Tieto ľudové robinzonády sú vo veľmi úzkom vzťahu a o vzťahu plagiátu svedčia všetky zložky príbehu od vyznenia jednotlivých motívov až po celé sujetové stvárnenie. Prítomné rozdiely sú zanedbateľné, nepodstatné a neraz aj nepresvedčivé, sú to najmä zmeny na úrovni geografických reálií (napríklad ak Berthold presadá na loď na Myse Dobrej nádeje, tak Ildegert na Malorke, ak sa Berthold plaví šesť týždňov, tak Ildegert len štyri a pod.). Príčinu netvorivého napodobnenia *Bertholda* v *Ildegertovi* môžeme hľadať v *Bertholdovej* popularite. V českom prostredí predstavuje po Campeho prekladoch prvú vydanú robinzonádu, ktorá zaznamenala na Slovensku a v Čechách jedenásť ďalších vydaní, čo ju zaraďuje po Campeho *Robinsonovi* na druhé miesto popularity. Pre oba texty je však charakteristický ešte jeden prvok, z vraku lode zachraňujú Bibliu, siedmy deň odpočívajú, divocho privedú ku kresťanstvu a na siedmy rok pobytu na ostrove ho pokrstia — tieto odkazy nie sú náhodné, náboženský rozmer je výrazný aj v Defoeovom origináli, tu korešponduje s kresťanským (vieroučným) charakterom knižiek ľudového čítania, využívajúc topoi a ustálenú číselnú symboliku.

Tretia línia ľudových robinzonád sa pohybuje medzi adaptáciou a medzitextovou alúziou, v prípade *Engelbrechta* dokonca možno uvažovať o ponáške, teda ide o texty, ktoré sa od predtextu najviac vzdalujú. Autor *Spelhofena* evidentne čerpá z látkových aj tvarových možností ľudových robinzonád, ale príbeh kreuje rozdielne, napríklad jeho otec všetko bohatstvo minul na zábavu a matka od žiaľu zomrela, hrdina sa rozhodne plaviť do Ameriky, na ostrove nikdy nie je sám, ocitnutie sa na ostrove je len jednou z mnohých príhod, ktoré zažil (časť príbehu sa odohráva napríklad v Latinskej Amerike), nezachytáva sa boj o prežitie, pred domorodcami ho zachráni žena, keď ho ukryje v jaskyni, neraz hrdinovi v konaní bráni strach a často je pasívny, na ostrove sa šťastlivo stretne so svojim dlho nezvestným otcom, v popredí jeho osudov je ľúbostná zápleтка (dokonca k plavbe ho motivuje nešťastná láska k Elize), s Elizou sa náhodne stretáva v Peru, musí sa však vrátiť pro otca na ostrov, a keď sa vráti k Elize, dozvedá sa, že je mŕtva, odmieta to prijať, lahne si na jej telo uložené v rakve a Eliza zázračne ožíva... Rozprávanie je síce lineárne a rozprávač je vševediaci, ale absentujú vnútorné monológy a rozprávač vo veľkej miere len rozpráva príbeh, ktorý je delený do 18 kapitol, no odseky nie sú funkčne členené (rozsiahle odseky, v ktorých sa neraz strieda čas aj prostredie), prechody medzi príbehmi sú náhle, často neuveriteľné, dej je miestami až absurdne prekomplikovaný, tiež sú v tomto príbehu najvýraznejšie zastúpené ustálené slovné spojenia — pričom všetko sú to charakteristické znaky knižiek ľudového čítania. Robinzonádou v pravom zmysle slova by mohol byť skôr príbeh Spelhofenovho otca, ktorý žil osamote na ostrove vyše dvadsať rokov (a je vyrozprávaný v dvanástej kapitole).

Engelbrecht má retrospektívnu kompozíciu a ako jediná ľudová robinzonáda má rovnako ako Defoe priameho rozprávača. Zároveň by sa dalo konštatovať, že autor osudov Martina Engelbrechta síce pozná robinzonovskú látku, no sujet kreuje originálne. S predtextom ho v podstate spája len ostrov ako priestor, kde sa odohráva dej, a podobne ako v *Spelhofenovi*, aj tu je ústredným motívom plynutia deja ľúbostná zápleтка a stretnutie s dlho nezvestným otcom. Román je členený do troch dielov, úvod a záver je rámcovaný prítomnosťou hrdinu, v ktorej žije šťastný a spokojný život so svojou rodinou, v jadre je obsiahnuté jeho rozprávanie predchádzajúcich dobrodružstiev — vyrozprávané, aby zabavilo, ale aj poučilo. Aj Engelbrecht je polosirota, po odchode otca a matkinej smrti sa ocitá v rôznych pestúnskych opaterách, kde väčši-

nou zažíva zlé zaobchádzanie, zalúbi sa do nevlastnej sestry Judyty, ale otčím ich láske nepraje, Engelbrecht túži po bohatstve, aby sa mohol stať vhodným zaťom — a táto túžba ho privádza k plavbe do východnej Indie, počas nej je jeho loď prepadnutá, jemu sa však podarí zachrániť a ocitne sa na neznámom ostrove (motív stroskotania absenteje), ktorý tiež pripomína rozprávkový raj — Engelbrecht sa zabýva v jaskyni. Po dvoch rokoch takéhoto života pociťuje krízu zo samoty a pri dôkladnom prehľadávaní ostrova nájde starého muža, ten sa však správa nepriateľsky a krátko na to zomiera. Engelbrecht objaví jeho list a jeho obsah tvorí príbeh v príbehu — dozvedáme sa, že išlo o Engelbrechtovho otca, čítame o jeho detstve, službách, manželstve, narodení syna, krachu manželstva, úteku, o živote pri vojsku, o vzbure na lodi a jeho postrenení, o vložení na pustom ostrove, usedení sa tu, o jeho spoznávaní ostrova.

Reťazenie Engelbrechtových príhod je pomerne náhodné a kompozične nevládnuté, krátko po dočítaní listu hrdina začuje volanie o pomoc a zachraňuje dvadsaťročnú Angličanku Johanku, stávajú sa z nich priatelia, a keď sa lepšie naučí po nemecky, rozpovie svoj príbeh — v texte sa realizuje ako vlastné rozprávanie v rozsiahlej replike. Završenie Engelbrechtových osudov sa začína náhlým prepadnutím divochmi, jeho zajatím, z ktorého ho zachráni Johanka, napokon sa k ostrovu priplaví loď, na ktorej je Johankin otec, a oboch zachránia. Samozrejme, kým dôjde k šťastlivému uzavretiu, ešte prejde niekoľko rokov plných rôznych dobrodružstiev a nepredvídateľných zauzlení a komplikácií, až potom sa príbeh završí sobášom medzi Engelbrechtom a Johankou.

ZÁVER

Defoeov *Robinson Crusoe* vskutku rozčeril literárne vody nevídaným spôsobom. Okrem toho, že dokázal látkovú skutočnosť tematizovať realisticky, čím román oslobodil od osvieteneckej didaktickosti (hoci ešte s mnohými chybami na úrovni vnútornej kohézie), vyvolal taký záujem o motív stroskotania na neznámom ostrove, že sa teší obľube aj v súčasnosti. Na Robinsonov úspech nadviazali mnohí autori viac či menej originálne, vznikali nové dobrodružné romány, ale aj prepisy, nepresné preklady, adaptácie, skrátené verzie či dramatizácie Defoeovho *Robinsona*. Jedným z dôsledkov je aj fakt, že len na Slovensku a Čechách v 20. storočí evidujeme viac ako 100 rôznych vydaní. Existujú jeho preklady, komixové prevedenia, skrátené verzie, verzie pre deti a mládež, mnohé nádherne ilustrované významnými slovenskými ilustrátormi. Defoeovho *Robinsona* možno zaradiť k literárnemu kánonu, teda k tzv. reprezentatívnej literatúre, keďže zásadným spôsobom ovplyvnil vývoj románu, ako aj nazeranie na literárne stvárnenie skutočnosti. Forma dobrodružného románu rozvíjajúceho motív stroskotania na (pustom) ostrove a budovania podmienok ľudskej existencie od základu sa stala takou populárnou, že v krátkom časovom slede (iba 12 rokov po vydaní predtextu) vzniká pojem robinzonáda. Defoeov román je však kľúčový minimálne z ešte jedného hľadiska — dokázal osloviť širšie skupiny čitateľstva, čo ho spája so základným znakom populárnej literatúry. Samozrejme, diela populárnej literatúry, teda diela usilujúce sa zasiahnúť väčšinového sentimentálneho čitateľa, ešte pred napísaním *Robinsona* pracovali s tajomstvom, prekvapením, napätím, putovaním, komplikovaným zauzlením, no až Defoe dokázal tieto prvky usporia-

dať hodnovernejšie a esteticky účinnejšie, ozvláštniť denníkovou formou, potlačiť didaktický a mravoučný rozmer prózy a priniesť nový motív stroskotania a prežitia na opustenom ostrove. Úspech *Robinsona Crusoea* sa spätne odtlačil aj v populárnej literatúre, keď Joachim Heinrich Campe napísal ľudovú verziu jeho osudov. Vydal ju pod názvom *Mladší Robinson* s podtitulom *Knížka zvlásstnj sslechetné mládeži České ku povčenj a vyraženj*, teda výborná knižka napísaná pre šľachetnú českú mládež pre poučenie a zábavu. Hlavný názov zreteľne odkazuje na predtext, podnázov plní funkciu knižiek ľudového čítania, spresňuje autorskú intenciu, v tomto prípade zdôrazňuje nielen zábavný rozmer príbehu určeného pre mládež, ale aj didaktický aspekt — oboje je funkčnou stratégiou knižiek ľudového čítania staršej aj mladšej proveniencie a súčasne naznačuje, že Campe sa Defoeom v istom rozsahu inšpiroval, ale zároveň dobrodružný dej redukoval v prospech poučných pasáží. Začítajúc sa do Campeho *Robinsona*, rýchlo zistíme, že podnázov nezavádza a Campe skutočne zachoval hlavnú dejovú kosť Defoeovho *Robinsona*, no niektoré príhody vynechal alebo skrátil a text doplnil vysvetľujúcimi poznámkami pod čiarou alebo opismi. Campeho úpravu Defoeovho *Robinsona* možno označiť za prerozprávanie a potrebné je zdôrazniť jej pozíciu v rámci knižiek ľudového čítania. Campe Robinsonove osudy spopulárnil v zmysle, že hrdinu pôvodne vysokej literatúry preniesol do jej nižších poschodí, a zároveň sa práve Campeho *Robinson* stal predtextom pre ďalšie ľudové (v zmysle populárne) verzie robinzonád, ktoré vznikajú ako adaptácie (*Berthold*), plagiáty (*Ildegert* ako plagiát *Bertholda*) či medzitextové alúzie (*Spelhofen*) až ponášky (*Engelbrecht*).

Ľudové robinzonády preberajú ústredný robinsonovský motív (pobyť na ostrove), ale jeho spracovanie viac podlieha poetike knižiek ľudového čítania, pričom to platí tak pre Campeho dobrodružno-poučnú podobu Robinsonových osudov, ako aj pre ostatné dominantne dobrodružné podoby. Campe v duchu poetiky ľudového čítania prerozprávanie Defoeovho *Robinsona* rozširuje o vlastnú didaktickú interpretáciu osudov alebo reálií, ktorej cieľom je poučiť čitateľstvo. Najväčší rozsah príbehu, najširšia plocha sujetového stvárnenia, pokusy o prienik do mysle hlavnej postavy — to všetko predurčuje Campeho *Robinsona*, aby predstavoval robinzonádu najvyššej estetickej kvality. Ale prílišná túžba poučať a snaha verne, hoci nezriedka i násilne zachovať originál ho oberá o schopnosť zaujímavovo vypovedať príbeh, spájať časti do celku a hladko prechádzať medzi jednotlivými epizódami. Ak aj napriek uvedenému Campeho *Robinson* dosiahol taký čitateľský úspech a vydavateľský a prekladateľský záujem, môže to súvisieť na jednej strane s prvenstvom (Campeho *Robinsona* v súčasnosti pokladáme za najstaršiu známu robinzonádu v našom priestore), na strane druhej so zvykom — to, čo sme Campeho dielu vyčítali (ako napríklad nezvládnutá kompozícia), patrilo k poetike knižiek ľudového čítania, t. j. čitateľstvo 19. storočia bolo na takýto typ (takúto kvalitu) dobrodružno-poučnej prózy zvyknuté.

Aj ľudové robinzonády adaptácie využívajú invariantné znaky ľudového čítania (chradnutie z lásky, zveličenie až gýč), no ľudové robinzonády alúzie až ponášky sa od predtextu najviac vzdalujú, využívajú (zneužívajú) úspech robinsonovskej látky, s ktorou ich spája ostrov ako priestor, v ktorom sa však odohráva celkom iný dej (nešťastná láska, nájdenie a záchrana dlho nezvestného otca). Preto to, čo Campeho *Robinsonovi* chýba, nachádzame v ostatných skúmaných robinzonádach. Dielo *Mladší Spelhofen* je Campeho náprotivkom, po umeleckej stránke predstavuje gýč, jedno

veľké klišé, ale také, ktoré sa vďaka rýchlym zmenám prostredia, osôb či dynamic-kým dialógom dobre číta. Nemá ambíciu poučať, naopak, je to zábavné, napínavé, v konečnom dôsledku však oddychové čítanie plné najkomplikovanejších a najne-uveriteľnejších príhod.

Príbeh *Bertholda* a jeho plagiátu *Ildegerta* umiestňujeme medzi zábavného *Spelhofena* a poučného Campeho *Robinsona*. Kým sa Campeho *Robinson* snaží príbehom poučať a neznáme predmety, rastliny a zvieratá čitateľovi vysvetľovať, v *Bertholdovi* a analogicky aj *Ildegertovi* sa výchovný aspekt redukuje na poučenia plynúce z kona-nia postáv (napr. ťažkosti pri plavbe sú vysvetľované ako trest za neuposlušnutie rodičovského napomínania), dominuje v nich úsilie o zaujímavý a čitateľsky úspešný príbeh, preto mnohé pasáže siahajú po senzácii a sú tak schopné konkurovať aj gýčo-vému *Spelhofenovi*.

Najstaršie české vydanie poslednej skúmanej ľudovej robinzonády je známe z roku 1829, avšak z titulného listu z vydania z roku 1839 vieme, že ide opäť o preklad z nemčiny. Ide o najmladšiu skúmanú ľudovú robinzonádu *Martin Engelbrecht, jeho príhody a cesty*, ktorá sa zároveň od predtextu aj najvýraznejšie vzdaluje — v retro-spektívnom rozprávaní priameho rozprávača totiž nesledujeme iba osudy hlavného hrdinu, ale spoznávame aj príbeh jeho otca a jeho milej.

Záverom skúmania robinzonád v ľudovom čítaní na Slovensku v 19. storočí je identifikácia piatich rôznych spôsobov vyrovnávania sa s Defoeovým originálom. Campeho *prerозprávanie* predstavuje snahu síce čo najvernejšie pretlmočiť Defoeov predtext, no súčasne pracuje s vynechaním a rozšírením, doplnené poučné pasáže deformujú konexiu textu, čo však ľudový čitateľ rád ospravedlní, pretože je na takýto typ prózy zvyknutý.¹⁷ Bertholdove osudy sú Campeho (viac Defoeova) *adaptácia*, ťažia z čitateľskej úspešnosti robinsonovskej fabuly a v snahe čitateľský záujem ešte zvýšiť neznámy autor Bertholdových osudov využíva aj poetiku knížiek ľudového čítania. Rovnako tak postupuje autor Ildegertových osudov, ktoré sú vzhľadom na podobnosť až rovnakosť Bertholdovým *plagiátom*. Autor *Mladšieho Spelhofena* využíva postupy *medzitextovej alúzie*, z úspešnej a módnej robinsonovskej témy si vytvára rámec samostatných napínavých príbehov, ktoré sú spojené s predtextom primárne tým, že sa odohrávajú na ostrove. V ostatných aspektoch (kompozícia, ja-zykové prostriedky, sujet) je dielo poplatné poetike knížiek ľudového čítania a z hľa-diska kvality spracovania ho možno hodnotiť ako gýč, napriek tomu dosiahlo značný čitateľský aj vydavateľský záujem, čo je opäť dôkaz toho, že ľudový čitateľ bol na takýto typ oddychového čítania zvyknutý a vyhľadával ho. Najmladšia skúmaná ľudová robinzonáda o príhodách Martina Engelberta je už len *ponáškou* na predtext a v re-trospektívnom rozprávaní priameho rozprávača sledujeme životné osudy hlavného hrdinu Martina, jeho otca a jeho milej.

Jedine skalické vydanie Robinsonových osudov z roku 1874 možno pokladať za verné prerозprávanie Defoeovho originálu, keď jeho pravdepodobný autor Pavel Šulc nepoužil Campeho sokratovský poučný dialóg, vyhol sa dopĺňaniam postáv, vy-mýšľaniu nových príhod, upustil od vysvetľujúcich exkurzov a sústredil sa na vlastnú dobrodružnú líniu Robinsonových osudov.

17 Ďalší vývoj Campeho českých adaptácií komentuje vo svojej štúdiu Jiří Hrabal (2022).

PRAMENE

Mladssi Robinson, k Přigemnému a Vžitečnému obweselenj welkých, y malých djtek.

Z německého na česky gazyk přeložen. Djl prwnj/Djl druhj. CAMPE, Joachim Heinrich von. W Hoře Kuttný, 1797. wytisštěno v Frantisska Winc: Korecz.

Mladssj Robinzon. Knjžka zwłásstnj sslechetné mládeži České ku povčenj a vyraženj. Předtjm w Němčině sepsaná od J. H. Kampe, nynj pak w Českém gazyku Kraméryusowau pracý a nákladem poprwé wydaná. W Praze, 1808. k dostánj w České Expedycý w Dominykánské vlycy, Nro. 232.

Plawba gednoho neszťastného, ku koncy ale bohatého Engličana z Londonu gmenem Bertholda. S powolenjm cýs. král. Censury. Na Horách Kuttných wytisštěno a k dostánj w Jozeffa Ant. Wondráčka, 1811.

Ildeğert, po neywětssjm neszťestj sšťastný Angličan. Pěkný přjběh pro vyraženj mysli. W Praze. 1813. K dostánj w České Expedycý, na starém městě w dominykánské vlycy Nře. 232. 1813.

Mladssj Spelhofen, aneb přjhody nowého Robinzona na Tichém moři. W česstině wydané od Jana Hýbla. W Jindřichowě Hradcy, 1818. Pjsmem a nákladem Jozefa Landfrasa.

Pametne Prihodi gedneho na Mori do Indie... Škarnicel, 1827. [b. s.].

Martin Engelbrecht, jeho přihody a cesty. 1. vyd. Litomyšl, 1829. [b. s.].

Přjhody a Cesty Martina Enğelbrechta. Z německého w česstinu uwedené od Frantisska Xaw. Pohla. S powolenjm cýs. král. Censury. W Litomyssli 1838. Wytisštěné u Jana Turečkowých dědičů.

Martin Engelbrecht, geho Přjhody a Cesty. Spowolenjm cýs. král. Censury. W Skalicy, pjsmem Frantiska X. Škarnycla a Synův. 1841.

Pamětné Přjhody gednoho na moři do Indye se plawjčyho Engličana gměnem Bertholda. W Skalicy, pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů. 1856.

Mladší Spelhofen, aneb: Přihody Robinsona na Tichém moři. [Hýbl, Jan] W Skalici, Fr. X. Škarnicla Synů, 1859.

Ildeğert, po neywětssjm neszťestj sšťastný Angličan. Pěkný přjběh pro vyraženj mysli. W Skalici, pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů. 1860.

Robinson. Obraz ze žiwota pro mládež i pro dospělé. W Skalici, pjsmem Fr. Xaw. Škarnicla Synůw. 1874.

LITERATURA

Brožová, Věra: *Robinson v Čechách.* K českým adaptacím Defoeova Robinsona v 19. století. In: Kateřina Bláhová, Václav Petrbock (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku sympozia k problematice 19. století.* Academia, Praha 2008, s. 293–305.

Defoe, Daniel: *Robinson Crusoe*, prel. Juraj Vojtek, doslov Jozef Olexa. Tatran, Bratislava 1978.

Đurišin, Dionýz: *Teória literárnej komparatistiky.* Slovenský spisovateľ, Bratislava 1985.

Hrabal, Jiří: „Český příběh“ o Robinsonu Crusoeovi v 19. století v kontextu tehdejší cestopisné literatury. *Slovo a smysl* 19, 2022, č. 40, s. 46–64.

Hurtajová, Zuzana: *Staršia európska zábavná próza v jarmočnom čítaní na Slovensku. Nový život. Mesačník pre literatúru a kultúru* 52, 2000, č. 11–12, s. 623–629.

Hurtajová, Zuzana: *Európska stredoveká rytierska poviedka v ľudovom čítaní na Slovensku. Studia Slovaca* 2004. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2004, s. 30–44.

Javorčíková, Jana: *Robinson Crusoe perom cenzora — ideové a ideologické rozdiely prekladov. Preklad a tlmočenie 10: Nové výzvy, prístupy, priority a perspektívy.* Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica 2012, s. 201–208.

Kubealaková, Martina: *Literatúra z okraja.* Ostravská univerzita, Ostrava 2011.

Kunec, Patrik — Kubealaková, Martina:

Memoáre stredoeurópskeho dobrodruha Mórica Beňovského (1746–1786) ako obraz života emigranta a spoločenskej mobility v 2. polovici 18. storočia. *Via viatores quaerit. Mobilnosť spoločna w dziejach krajów Grupy Wyszehradskiej*. Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2016, s. 363–378.

Kusáková, Lenka: *Krásná próza raného obrození.*

Svazek 1: *Studie*. Svazek 2: *Antologie*. Karlova univerzita, Praha 2003.

Liba, Peter: *Čítanie starých otcov*. Matica slovenská, Martin 1970.**Mocná, Dagmar — Peterka, Josef a kol.:**

Encyklopedie literárních žánrů. Paseka, Praha 2004.

Pašteka, Július: *Svet literatúry, literatúra sveta.*

Analýzy a interpretácie (II. zväzok). Petrus, Bratislava 2005.

Seibertová, Lucie: *Bibliography of Czech*

Translations and Adaptations of Daniel Defoe's Novel Robinson Crusoe. Bakalárska práca, Masarykova univerzita, Brno 2006 <http://is.muni.cz/th/108795/ff_b/> [15. 5. 2023].

Sivčová, Stanislava: *Medzi umeleckou*

a populárnou prózou. Inšpirácie a ašpirácie tzv. literatúry stredú. FACE, Fintice 2022.

Špetko, Jozef: *Dejiny Škarniclovej*

kníhtlačiarne v Skalici. Matica slovenská, Martin 1958.

